

דרך אגדה

ביטאון המרכז להוראת האגדה
מכללת אפרתה

יג

הפיוט

'שופך שיחי' –

קדושתא על חילות הנוצרים לרשב"ץ

אתי בן סעדון

עורכים

אפרים חזן וסיגלית רוזמרין

הוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

ירושלים, תשע"ו (2016)

ועדת המערכת

ד"ר צבי גסטוירט, ד"ר יהודית הנשקה, הרב ד"ר אבי וולפיש,
פרופ' אפרים חזן, ד"ר גבריאל חיים כהן, פרופ' חיים מיליקובסקי,
ד"ר מרדכי סבתו, ד"ר ציון עוקשי, פרופ' רלה קושלובסקי,
פרופ' ישראל רוזנסון, פרופ' מיכאל רוזנק,
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

ד"ר סיגלית רוזמרין, רכזת פרסומי המכללה
חנה פורטגנג

מזכירת המערכת

שלומית זמיר

ISSN: 1565-0529

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

מס' טל': 02-6717744; מס' פקס: 02-6738660

דוא"ל: efrata@emuna-efrata.ac.il

תוכן העניינים

5	דבר העורכים	
7	'שופך שיחי' – קדושתא על חילות הנצרים לרשב"ץ	אתי בן־סעדון
31	'אביר אזרחים לאור עולם כְּיָצָא' קדושתא לראש השנה קרוב לוודאי מאת מנחם המאירי	בנימין בר־תקוה
67	'פורים אָדום' – מערכת פיוטים של קהילת אלג'יר לפורים שני	אפרים חזן ורחל חייטין־משיח
151	שמונה פיוטים לא־ידועים ליחיא בן מֶפְצֵל	יוסף יובל טובי
175	מבחר קינות לנפטרים מתוך הקובץ 'נאות מדבר' לרבי רפאל אהרן מונסוניגו	תמר לביא
201	הפיוט 'אדון מועד כתקח מישרים לשפוט בְּתַעֲצָמִיקָה' בזיקתו למדרשים ולדברי אגדה	תמר לביא ויהושפט נבו
223	פאנל פורים בבית הכנסת בדורא אירופוס בראי המדרש והשיח הבין־דתי	יעל מאלי
261	רבי יוסף מקרטוש – אגדות ופיוטים	ישראל רוזנסון

רשימת המשתתפים בחוברת

אוניברסיטת בראילן	ד"ר אתי בן־סעדון
אוניברסיטת בראילן	פרופ' (אמריטוס) בנימין בר־תקוה
אוניברסיטת בראילן	פרופ' (אמריטוס) אפרים חזן
מכללת לוינסקי	פרופ' רחל חיטין־משיח
אוניברסיטת חיפה	פרופ' יוסף יובל טובי
המכללה האקדמית חמדת הדרום והמכללה האקדמית גבעת וושינגטון	ד"ר תמר לביא
מכללת אפרתה	יעל מאלי
אוניברסיטת חיפה	ד"ר יהושפט נבו
מכללת אפרתה	פרופ' ישראל רוזנסון

שופך שיחי' - קדושתא על חילות הנוצרים לרשב"ץ

אתי בן סעדון

מבוא

רבי שמעון בר צמח דוראן (להלן: הרשב"ץ), מענקי הרוח של עם ישראל בכל הזמנים, נולד באי מיורקה שבספרד בסוף חודש אדר שנת קכ"א (1361) ונפטר באלג'יר בשנת ר"ד (1444).¹ הוא נמנה עם בני משפחת דוראן, שנודעה בכינויה 'משפחת הסופרים'. משפחה זו הייתה מחותנת עם משפחות הרמב"ן, רבי יונה מגרונדי והרלב"ג, והוא עצמו היה בן בתו של הרלב"ג.² לפי דבריו,³ יצאה משפחתו בשנת 1306 מפרובנס למיורקה ומשם הגיעה ב-1391 לאלג'יר, עם גזרות קנ"א.⁴

הרשב"ץ נתמנה לרב ראשי של העיר תלמסאן שבאלג'יר בשנת 1407, נחשב עד מותו לאחד המנהיגים המרכזיים של יהדות צפון אפריקה, והיה אחד הפוסקים הראשיים שלה במאה ה-15. כך נכתב עליו בהקדמת הרבנים לספרו, **תשב"ץ**: "פטיש החזק עמוד הימני אשר כל גלילות המערב עליו נשענים. תל שהיו הכל אליו פונים. זה סיני ועוקר הרים בפלפולו וטוחנם כקמח. מורנו הרב הגדול מוהר"ר שמעון בר צמח זצ"ל".⁵

* מאמר זה מבוסס על עבודת הדוקטורט, **בחינות ספרותיות ביצירתו הפיוטית של רבי שמעון בר צמח דוראן (הרשב"ץ) - מבוא ומהדורה מדעית**, שכתבתי בהדרכתו המבורכת של הפרופסור אפרים חזן מהמחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בראילן. יצאה לאור כספר בהוצאת מכון יד בניצבי בשנת תשע"ב.

1. חונאס, תש"ן, עמ' 274-277.
2. ראו: קונפורטי, תר"ה, עמ' כו.
3. ראו: התשב"ץ ח"א סי' קלד.
4. גזרות קנ"א, ראו: אבן וירגה, תרט"ו, עמ' 128-130; בער, תשי"ט, עמ' 284-318; הירשברג, תשכ"ה, כרך א, עמ' 285-287; אורפלי, תשל"ו, עמ' 5-6, 73-74; גלצר, תש"ם, עמ' 147-157; הלפרין, תשנ"ח, עמ' 133-166.
5. עיינו גם בשו"ת הרשב"ש ס' שנד.

רבי שמעון בר צמח, המכונה 'הרשב"ץ' או 'התשב"ץ' על שם ספר השו"ת שלו,⁶ **תשובות שמעון בן צמח**, שמור בתודעת הדורות בעיקר בזכות היותו פוסק הלכה, אולם למעשה הייתה השכלתו רחבה בהרבה – הוא התמחה ברפואה ועבד בפאלמה כרופא וכמנתח.

ספרו **מגן אבות**⁷ אינו קונטרס פילוסופי בלבד אלא כלולים בו עניינים רבים המעידים על ידענות רחבה ומעמיקה של הרב במדע ובמחקר של תקופתו בתחומים האלה: פיזיולוגיה; פתולוגיה של בני אדם ובעלי חיים; פסיכולוגיה; מדעי הטבע; פונטיקה ועוד. בתשובותיו עסק לא רק בענייני דת והלכה אלא גם בפילוסופיה ובקבלה, בענייני דקדוק, בלשנות, תולדות הספרות, מתמטיקה ואסטרונומיה. הרשמן⁸ וחזן⁹ תיארו אותו כאחד מצינורות השפע שהפיצו את תרבות יהודי ספרד בצפון אפריקה.

דמות איש אשכולות זו של הרשב"ץ מתגלה במלוא הדרה דרך יצירותיו ההגותיות¹⁰ והתורניות,¹¹ שנדונו ונסקרו בהרחבה, ולעומת זאת שירתו כמעט שלא נחקרה. עשרה משיריו כונסו ופורשו בקצרה בידי המשכיל ר"י מרעלי,¹² בן אלג'יר, עם שירי רבי יצחק בר ששת (הריב"ש).¹²

עד עתה הוהדרו עם חילופי נוסח ופירושים רק שלושה פיוטים מכלל שירתו: התחינה ה' שבור זרוע רשע' (כו) שההדירו שירמן¹³ וחזן,¹⁴ התחינה ה' למה תביט בוגדים' (ט) שההדיר חזן,¹⁵ והקדושתא על חיילות אדום (מו) שההדיר כהן.¹⁶ עד כה טרם הוצגה שירת הרשב"ץ במלואה לסוגיה וסגולותיה, ורובה מצוי בכתבי יד ובדפוסים שטרם הוהדרו באופן זה.

-
6. התשב"ץ – תשובות שמעון בן צמח – נדפסו באמסטרדם, תצ"ח.
 7. מגן אבות א-ג, ליוורנו תקמ"ח; שם ד, ליפסיה תרט"ו (הספר מחולק לארבעה חלקים: החלק הראשון, 'חלק אלוה ממעל', עוסק בסתירת דעת האפיקורסים. החלק השני, 'חלק שוסינו', עוסק באומרים "אין תורה משמים", החלק השלישי, 'חלק יעקב', עוסק באומר "אין תחיית המתים מן התורה" והחלק הרביעי, 'חלק ה' עמו', הוא פירוש למסכת אבות).
 8. הרשמן, תשל"ז, עמ' נז.
 9. חזן, תשנ"ה, עמ' 190.
 10. נדונו בידי: יאולוס, 1874; וכסמן, 1946, עמ' 746-712; סיראט, 1975, עמ' 429-433; אריאלי, תשל"ו; קלנר, תשנ"ג, עמ' 429-433.
 11. את יצירותיו התורניות המגוונות סקרו חונאס, תש"ו; גרליץ, תשכ"ז (במבוא). הן יצאו לאור ב'74 מהדורות, מקצת מכתביו התורניים נחקרו ומקצתם רק פורסמו.
 12. מרעלי, תרנ"ו-תרנ"ז, עמ' 1-47.
 13. שירמן, תשכ"א, עמ' 589-591.
 14. חזן, תשנ"ה, עמ' 190.
 15. שם, עמ' 192; חזן, תש"ס, עמ' 111-119.
 16. כהן, 2003, עמ' 1-18.

מורשתו השירית, הנמצאת לעת עתה בידינו בכתבי יד ובדפוס, מסתכמת ב־85 שירים.

קורפוס השירים מציג יצירה שרמתה הספרותית גבוהה, והיא מביאה עמה את מיטב המסורת של תור הזהב בלויית אווירת התקופה.

סקירת יצירתו השירית מצביעה על עושר ז’אנרי. התפלגות הז’אנרים היא על פי קבוצות כדלהלן:¹⁷ קבוצה אחת, עיקרית – שירי קודש, שלרובם ייעוד ליטורגי. בקבוצה זו נכללים 45 פיוטים השייכים למערכת הסליחות למיניה; שמונה פיוטים ממערכת הקדושתא; שש קינות; שלוש רשויות; שתי נחמות.

יש לכלול בקבוצה זו גם את הפיוטים שטרם נמצאו: הבקשות, הזולת והגאולה שהרשב”ץ כתב, כפי שציין בסוף התשב”ץ חלק ב, ושתי תחינות שציין צונץ¹⁸ ואינן בידינו.

קבוצה שנייה – שירים אישיים. חזן מגדירה כך: “השירים המיוחדים לכל משורר לעצמו וגדריהם שהם קשורים בתולדות המשורר, מעשיו, השקפותיו וסאיפותיו”.¹⁹ בקבוצה זו נכללים 21 שירים שהם פתיחות וחתימות ליצירותיו העיוניות של הרשב”ץ; שיר התווה על מות צדיק טרם זמנו ושיר שכתב בחייו וביקש לחרות על מצבתו ושלושה שירים נוספים.

קבוצה שלישית – שירי חול. קבוצה זו היא המצומצמת ביותר. בידינו רק שני שירי חול – שיר שבח לידיד ושיר תגובה לשיר החול של הראב”ע, ‘איגע להצליח’.

מורשתו השירית של הרשב”ץ מראה כי מרביתה היא שירת קודש.

פיוטי מערכת הקדושתא ‘על חילות אדום’

במאמר זה נפתח צוהר לשירתו של הרשב”ץ באמצעות הצגת פיוטי מערכת הקדושתא שכתב. כתב היד שהודפסה ממנו הקדושתא, ‘על חילות אדום’, מצוי בניו יורק – בבית

17. על חלוקת השירים לפי הקבוצות המוצגות להלן ראו: חזן, תשמ”ו, עמ’ 15-23.

18. ראו: צונץ, 1966, עמ’ 521.

19. ראו: חזן, תשמ”ו, עמ’ 15-23.

המדרש לרבנים באמריקה מספר 9041 [ס' 50735] דף א2-ב4.²⁰ לצערנו שרד רק עותק אחד של חיבור זה ולא מצאנו העתק אחר, לא בכתבי יד ולא בדפוסים.²¹ העותק שבידינו אכול בחלקו; במקומות שאוכלו בהם חלקי מילים ופעמים אף משפטים שלמים, הושלמו הדברים בסוגריים מרובעים, בהישענות על רצף האקרוסטיכון בראשי הטורים, על החריזה בסופם או על שיבוץ הפסוקים כשהדבר התאפשר. במילים חסרות או לקויות רומזות שתי נקודות על חסר של אות אחת או יותר, ושלוש נקודות על חסר של מילה או יותר. קיצורים הושלמו בסוגריים מזויים < >.

מציאות פיוטי מערכת הקדושתא בקורפוס שירתו של הרשב"ץ מלמדת על המודעות שהייתה לרשב"ץ לצורות פייטניות קדומות. הקדושתא היא הנכבדת מכל סוגי הקרובה – מטרתה לעטר את עמידת שחרית שיש בה קדושה. מערכת הקדושתא הארץ ישראלית הייתה קומפוזיציה רחבה ומפוארת;²² פליישר ציין כי רוב הקדושתאות מכל הטיפוסים מימות יוני ואילך מתחלקות לשלוש חוליות.²³ החוליה הראשונה שהזכיר היא החשובה ביותר, והיא כוללת שלוש חטיבות פיוט המכוונות כנגד שלוש הברכות הראשונות של העמידה. שתי החטיבות הראשונות הקרויות 'מגן' ו'מחיה' הן סימטריות, שתיהן עשויות שלושה מרכיבים: 1. גוף החטיבה, שהוא לרוב סטרופי ומחרוזותיו מרובעות. בראשי הסטרופות מופיעות אותיות האקרוסטיכון; 2. שרשרת פסוקים הפותחת תמיד במילה 'ככתוב', ובין פסוק לפסוק באה מילת קישור – 'ונאמר'; 3. סטרופת סיום, הקרויה בכתבי היד המאוחרים של מנהג ספרד בשם 'כרוג', כלומר 'ציאה'. סטרופה זו כוללת לרוב ארבעה טורים; הטור האחרון מעביר אל הברכה. החטיבה השלישית קרויה 'משלש' והיא מורכבת רק מגוף החטיבה ומשרשרת הפסוקים המביאה בסופה את הפסוק 'מלוך ה' לעולם' או את 'אתה קדוש יושב תהילות ישראל'.

20. רפאל כהן, שסקר את כל כתבי היד של חיבורי הרשב"ץ בעולם וציין את זמנם, ציין את זמן העתקת כתב היד הנ"ל בערך בשנת 1470 לסה"נ. ראו: כהן, תשס"ב, עמ' 20. בתצלום כ"י בית מדרש לרבנים בניו יורק 9041 כלולים 15 פיוטים של הרשב"ץ – שתי תחינות, מוסתג'אב, רהוטה, שיר שבח לארץ ישראל, קדושתא, סליחה, תוכחה, שתי קינות, שיר לחמיו – הרב יונה דסמאשתי – וארבעה פיוטים אחרים.

21. הקדושתא הוהדרה בעבודת הדוקטורט על פי כ"י בית מדרש לרבנים בניו יורק 9041, והוא נוסח היסוד. בשנת 2003 ההדירה שוב רפאל כהן במאמרו 'על חיילות אדום'. במאמר זה באפראט המדעי הוא קיבל את האות א.

22. על הקדושתא ראו: פליישר, תשל"ה, לפי המפתח; פליישר, תשכ"ט, עמ' כא-מז; שירמן, תשכ"א, לפי המפתח; שירמן, תשנ"ז, לפי המפתח. את מערכת הקדושתא של יוני תיאה: זולאי, תרצ"ו, עמ' רנד ואילך; רבינוביץ, תשמ"ה, המבוא. על הקדושתא הקלירית ראו: פליישר, תשל"ה, עמ' 153 ואילך; אליצור, תשמ"ח, עמ' 101 ואילך. על הקדושתאות של רבי שמעון בר מגס ראו: יהלום, תשמ"ד.

23. ראו: פליישר, תשל"ה, עמ' 140-164; פליישר, תשכ"ט, עמ' כב-כד.

החוליה השנייה עשויה שני קטעי פיוט. הראשון כתוב בפרוזה מחורזת ובל' אקרוסטיכון. הוא פותח תמיד בתבות 'אל נא' ומסיים תמיד בתבה 'קדוש'. ובאשר לקטע השני – לא נקבעה בו מסורת תבניתית מחייבת.

החוליה השלישית חופשית ביותר מבחינת הרכבה, היקפה ותבניתיה. היא כוללת על פי רוב כמה פיוטים, והאחרון שבהם נקרא 'סילוק' – סיום. הסילוק כתוב לרוב בפרוזה מחורזת שאין לה אקרוסטיכון ושחריזתה אחידה או משתנה בלא משטר קבוע. מימי הקלירי ואילך סומנו הסילוקים בפתיחות מיוחדות, כגון 'ובכן ולך תעלה קדושה' או 'ובכן ונעריץך אלוהינו'. הסילוק מסתיים בפסוק הראשון של הקדושה 'וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש ה' צבאות'.

בפיוט הארץ ישראלי כללה קומפוזיצית הקדושתא תשעה חלקים; בספרד נשלו חלק ממרכיבי הקדושתא.²⁴ הקדושתא הספרדית עשויה שני חלקים: חלק ראשון – ה'מגן', ה'מחיה' וה'משלש', והחלק השני – ה'סילוק'. כל החוליות שבאמצע – הושמטו. חטיבות החוליה הראשונה עוצבו כמו במתכונת הקלסית אלא שבדרך כלל הפקיעו הפייטנים הספרדים את הקטעים מן הזיקה אל הקריאה בתורה ובנביאים. את סטרופות החטיבה בנו במתכונת קלסית: במבנים מרובעים בדרך כלל, עם סיומות מקראיות ובחריזה מזרחית (א'א'א' / ב'ב'ב'ב' וכו'), הם נמנעו בחטיבות אלו ממשקלים ומקישוטי תבנית. חידושם של פייטני ספרד בא לידי ביטוי בשילוב 'פזמונים'²⁵ בשרשרת הפסוקים של שלוש החטיבות הראשונות או בחלק מהן.

פליישר²⁶ ציין כי בסילוקים פייטני ספרד שמרו לרוב על האופי הקלסי של קטע הסילוק, דהיינו כתיבתו בפרוזה מחורזת, אבל תבניתו לא נשארה חופשית לחלוטין. בדרך כלל מסודרים טורי הסילוק לפי סדר אקרוסטיכוני, וכמעט תמיד הם חתומים בשם מחבריהם. אופיינית מאוד לפייטנות הספרדית חלוקת הסילוק לכמה קטעים באמצעות החלפת האקרוסטיכון, דרכי החריזה וכו' מקטע לקטע. הקטעים עצמם קשורים כמעט תמיד בשרשור.

24. על התפתחות הקדושתא הספרדית ועל תבניתה ראו: פליישר, תשל"ה, עמ' 370 ואילך.

25. ראו: שם, עמ' 373. הפזמונים היו פיוטים קצרים, שקולים במשקלים הברתיים, מחורזים בחריזה מעין אזרית ומצוידים ברפרינים. לפזמון יש בדרך כלל זיקה תמטית אל הפסוק שבא לפניו, ולעתים הוא משתמש בו כרפרין.

26. שם, עמ' 372.

הקדושתא של הרשב"ץ כוללת את שתי החוליות העיקריות. החוליה הראשונה היא כמו בפיוט הארץ ישראלי, דהיינו אין הוא משלב פזמון בשרשרות הפסוקים כמו בקדושתא בספרד.²⁷

הסטרופות ב'מגן', ב'מחיה' וב'משלש' הן מרובעות וכתובות בתבנית מעין אזורית; הטור הרביעי הוא סיומת מקראית החותמת במילה קבועה בניגוד למסורת החריזה בקדושתא של הפיוט הקדום, שבה החריזה היא סטרופית, דהיינו כל סטרופה חוזרת לעצמה ואינה מתקשרת בחריזה לחברותיה.²⁸ בזה הלך הרשב"ץ בדרכם של הרשב"ג²⁹ והראב"ע,³⁰ שסיימו בקדושתאות שלהם ליום הכיפורים את הטור הרביעי, הסיומת המקראית, במילה קבועה.

פסוקי השרשרת ב'מגן' ב'מחיה' וב'משלש' בקדושתא של הרשב"ץ כתובים בסדר הפוך להופעתם במחרוזות הפיוט. בשרשרת הפסוקים רשם הפייטן לא רק פסוקים שהם סיומת מקראיות במחרוזות אלא גם פסוקים הנרמזים בגוף המחרוזת. סטרופות הסיום – ה'כרוג', נצמדות אל מחרוזת הפסוקים שלפניהן בשרשור מקשר.³¹

החוליה השנייה מושמטת, ובחוליה השלישית מופיע רק סילוק בלי הפיוטים שלפניו, והוא כתוב בפרוזה מחוזת במבנה סטרופי ובאקרוסטיכון כמו שכתבו בספרד.³²

רשב"ץ, כפייטני ספרד שקדמו לו, 'טיהר' את הקדושתא שלו מזיקות לעולמם של חז"ל.³³

להלן תבנית פיוטי מערכת הקדושתא 'על חילות אדום' להרשב"ץ:

מקורות: כ"י בימ"ל בניו יורק 9041, דף 2 ע"א-4 ע"ב. נדפס: כהן, 2003, עמ' 1-17(א).

27. ראו דוגמאות בקדושתאות של ריה"ל: לראש השנה – 'אתה כוננת מישרים', לשבת זכור – 'את מלחמות ה'. בתוך: ריה"ל, תשל"ח-תשמ"ב א, עמ' 43-63; עמ' 278-293.

28. וכן ראו הקדושתאות של ריה"ל. ריה"ל היה שמרן והלך בדרך הפיוט הקדום בקדושתאות לראש השנה, לסוכות, לשבת זכור ולשבת חזון. הסטרופות ב'מגן', ב'מחיה' וב'משלש' הן מרובעות והחריזה היא סטרופית מדגם: א"א"א"ב"ב"ב.

29. ראו: רשב"ג, תשל"א-תשל"ג, עמ' 122 ואילך. בקדושתא 'אבן בוחן פינה' הסטרופות ב'מגן', ב'מחיה' וב'משלש' הן מרובעות והחריזה מעין אזורית; הטור הרביעי הוא סיומת מקראית החותמת במילה קבועה.

30. ראו: ראב"ע, תשל"ז-תש"ם, ב, עמ' 39.

31. ראו: פליישר, תשל"ה, עמ' 143.

32. ראו דוגמה בסילוק של ריה"ל לראש השנה הפותח במילים: 'ההוא יקרא עמק חרוץ'.

33. פרט לכינוי 'אחד' בסילוק טור 15, ששם 'אחד' הוא כינוי לאברהם על פי מדרש ילמדנו פרשת לך לך ד"ה לד: 'אמר רבי שמעון בן לקיש ולא אחד עשה זה אברהם שהיה יחידי במעשיו והפרישו הקב"ה מעבודה זרה שגא: 'כי אחד קראתיו' (ישע' נא, ב)."

1. ‘מגן’: ‘שופך שיחי’ פיוט ראשון בקדושתא; **תבנית**: מעין אזורית הכוללת שש מחרוזות. בכל מחרוזת ארבעה טורים. הטור הרביעי הוא סיומת מקראית החותמת במילה זהה – ‘עשו’; **חריזה**: אִיאִית־בִּבִּית (ת = עשו); **משקל**: אינו קבוע; **אקרוסטיכון**: ‘שמעון’; שרשרת פסוקים.
2. כרוג’ לִמְגַן’: ‘בנים לה’ קוראים’ הוא סטרופת החיתום המקשרת את הִמְגַן’ לברכתו; **תבנית**: סטרופה בת ארבעה טורים; **חריזה**: אִיאִיאִ; **משקל**: אינו קבוע; **אקרוסטיכון**: אין.
3. ‘מחיה’: ‘בצרה קראתי’; **תבנית**: מעין אזורית הכוללת שש מחרוזות. בכל מחרוזת ארבעה טורים. הטור הרביעי הוא סיומת מקראית החותמת במילה זהה – ‘אדום’; **חריזה**: אִיאִית־בִּבִּית (ת = אדום); **משקל**: אינו קבוע; **אקרוסטיכון**: ‘בר צמח חזק’; שרשרת פסוקים.
4. כרוג’ לִמְחִיָּה’: [...] ‘עצמות רקוב’ הוא סטרופת החיתום הקושרת את פיוט הִמְחִיָּה’ לברכתו; **תבנית**: סטרופה בת ארבעה טורים; **חריזה**: אִיאִיאִ; **משקל**: אינו קבוע; **אקרוסטיכון**: אין.
5. ‘משלש’: ‘שומרים הבלי שווא’; **תבנית**: מעין אזורית הכוללת חמש מחרוזות. בכל מחרוזת ארבעה טורים; הטור הרביעי הוא סיומת מקראית החותמת במילה זהה – ‘תימן’; **חריזה**: אִיאִית־בִּבִּית (ת = תימן); **משקל**: אינו קבוע; **אקרוסטיכון**: ‘שמעון’; שרשרת פסוקים.
6. ‘סילוק’: ‘אזכרך אב לבנים’; **תבנית**: מעין אזורית הכוללת 11 מחרוזות שבראשן כותרת הפתיחה ‘ובכן ולך תעלה קדושה כי אתה אלוהינו’. שלוש המחרוזות הראשונות והמחרוזת השביעית מורכבות משלושה טורים. המחרוזות הרביעית, השישית והשמינית עד העשירית כוללות כל אחת ארבעה טורים. המחרוזות החמישית וה־11 מורכבות מחמישה טורים. הטור האחרון במחרוזות הראשונה עד השישית כולל סיומת מקראית החותמת במילה ‘שעיר’. הטור האחרון במחרוזות השביעית עד ה־11 כולל סיומת מקראית החותמת במילה ‘יעקב’. **חריזה**: בשלוש המחרוזות הראשונות ובמחרוזת השביעית – אִא, בִּב, גִּג, ת (ת = שעיר / יעקב); במחרוזות הרביעית והשישית – דִד, הִה, וִו, זִז, ת (ת = שעיר); במחרוזת החמישית – חִח, טִט, יִי, יִי, ת (ת = שעיר); במחרוזות השמינית עד העשירית – כ, כ, ת (ת = יעקב); במחרוזת ה־11 – ל, ל, ל, ת (ת = יעקב); **משקל**: אין; **אקרוסטיכון**: ‘אני שמעון חזק’.

לאחר אמירת הקדושה ממשיך הפייטן להציע פיוטים לברכות הבאות בתפילת העמידה.³⁴

7. ל'חונן הדעת': 'שומע תפילה'; **תבנית**: 'שיר חרוזי'³⁵ שלו שלושה בתים; **חריזה**: אִיאִיאִיאִא; **משקל**: אינו קבוע; **אקרוסטיכון**: 'שמעון'.

8. ל'השיבנו': 'בחנ[תני] בכור גלות'; **תבנית**: 'שיר חרוזי' שלו שלושה בתים; **חריזה**: אִיאִיאִיאִא; **משקל**: אינו קבוע; **אקרוסטיכון**: 'בר צמח'.

תוכן הקדושתא נרמז בכתובת שבראשה 'על חילות אדום'.³⁶ הרשב"ץ, שחי באחת התקופות הסוערות ביותר בחיי היהודים בימי הביניים, נתן ביטוי נאמן לאירועי התקופה בשירתו – המשופעת בתיאורי מצב אישיים ולאומיים גם יחד.

אחת הטראומות הקשות שחווה דורו בספרד הייתה פרעות קנ"א (1391). מחקרים על אודות פרעות קנ"א מראים כי קנאת הדת הייתה בזמנים ההם הכוח החזק והמניע לפרעות.³⁷ הפרעות החלו בסביליה, בירת מלכות קסטיליה, בעקבות הטפות שטנה כלפי היהודים מצד הארכיגמון פרננדו מרטינז, שהיה ממונה על ניהול ענייני הדת של המחוז. מרטינז טען כי יש להרוס את בתי הכנסת של היהודים ולסגור עליהם את שכונתם כדי שלא יבואו במגע עם האוכלוסייה הנוצרית.

הפורעים שהסיתו אנשי הדת איימו על היהודים שאם לא ימירו את דתם, דינם מוות. ואכן במקומות רבים התנפל המון פרוע על היהודים, בזז את רכושם, שרף בתי כנסת או הפכם לכנסיות וטבח ביהודים. עקב הפרעות היו שנתנו ממונם כופר לנפשם, ויתרו על חיי נוחות ונמלטו לארץ ששפתה ומנהגיה שונים, כפי שהעיד הרשב"ץ על עצמו ב'מגן אבות'.³⁸ לעומתם היו יהודים שנתנו את דתם כופר לנפשם והוטבלו לנצרות. מקצתם

34. ראו דוגמה אצל יעקב בר דונש (כנראה מצפון אפריקה, חי אולי במאה העשירית) בתוך: שירמן, תשכ"ו, עמ' 42-45. שירמן מביא שם קטע גדול של שמונה עשרה לחג החנוכה, המפייט את הברכות אחר הקדושה שבתפילת העמידה.

35. על מתכונת חריזה זו ראו: פיגס, תשל"ו, עמ' 128.

36. הרשב"ץ כתב גם תחילה על חילות הנוצרים ששמה 'ה' שאגו צוררים'. ראו: בן סעדון, תשס"ג, עמ' 293.

37. ראו מחקרים על פרעות אלו: אבן וירגה, תרט"ו, עמ' 128-130; בער, תשי"ט, עמ' 284-318; הירשברג, תשכ"ה א, עמ' 285-287; אורפלי, תשל"ו, עמ' 5-6; 73-74; גלצר, תש"ם, עמ' 147-157; הלפרין, תשנ"ח, עמ' 133-166.

38. פרק רביעי בפירושו למשנה ה. הרשב"ץ מעיד: "כי נכסים היו לנו ומלאכת הרפואה למדנו אשר החכמה ההיא תחיה בעליה דרך כבוד בארץ אדום, אבל בעוון הדור נגזרה שמד בכל אותן ארצות והיתה לנו נפשנו לשלל והנחנו כל נכסינו שם והניצול בידנו נתנו אותו לעכו"ם כדי שיעמוד טעמנו בידנו ולא

התנצרו מרצון והפכו לראשי המסיתים נגד אחיהם, כפי שהעיד הריב”ט, בן דורו של הרשב”ץ, בשו”ת סי’ יא.³⁹ בניגוד למשתמדים מאונס ומרצון היו יהודים שקידשו שם שמים ברבים, ועדויות לכך נוכל למצוא באיגרת הרב חסדאי קרשקש.⁴⁰

התעללויות הנוצרים ביהודים באו בעקבות ההסתה להמרה שנעשתה במגוון דרכים. פעמים התבצעה ההסתה בלשון חלקלקות ובהבטחת טובות הנאה, ופעמים נקטו הנוצרים לשון גידופים והתעללות נפשית, וכשגם זה לא הועיל הם פגעו ביהודים פגיעה פיזית – שדדו את כספם, אנסו את הנשים והפעילו כוחות צבא שרדפו אחר היהודים ופיזרו אותם.⁴¹

נבוא לידי אונס... ואילו היתה מלאכת הרפואה מספקת בארץ הזאת אשר נשתקענו בה לא באנו לידי מידה זו אבל היא גרועה מאוד ולשוב לארץ אדום לא רצינו... **ובכל יום נתחדשו שם גזירות ושמד.** בתחינה ה’ שוררי שאפוני, בשתי המחוזות הראשונות, הרשב”ץ מעיד על נאמנותו ועל נאמנות העם לקב”ה, למרות התחושה שהאל זנח אותם והם תחת עבדות פיזית אצל האויב. הוא מציין שמבחינה חזונית הם משוחררים, עבדי ה’ בלבד:

ה’ שוֹרְרֵי שְׁאֲפוֹנֵי / בֵּין הַמְּצָרִים רְדָפוֹנֵי / רְעוֹת אֶפְפוֹנֵי
וְאֶפְרַשׁ כְּפִיִּם / מִשְׁתַּחֲוֶה אֶפְיִם / לְאֵל אֶרֶץ אֶפְיִם
וְרַב חֶסֶד וְאֶמֶת.

מִי עַד אָדוֹם נַחְנִי / הֲלֹא אֶלֶהִים זְנַחְנִי / וּמִבֵּית אָבִי לְקַחְנִי
וּבַעֲבֹדוֹתַי / לֹא עֲזַבְנִי אֱלֹהֵינוּ / כִּי גֵבַר עָלִינוּ
חֶסֶד וְאֶמֶת.

39. “יש מהם שהיה יכולת בידם לצאת מן הארץ ולמלט נפשם מן השמד, אלא מאחר שכבר המירו דתם... ולא עוד אלא שרודפים אחרי היהודים האומללים אשר ביניהם, להעלילם כדי להכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. וגם על האנוסים אשר לבם לשמים ומשתדלים לצאת מתוך השמד, אלה הרשעים מוסרים אותם למלכות, כאשר שמענו ממצאתם אשר בבלינסיה וברצלונה וכו’.” הגרוע שבמשומדים היה שלמה הלוי, לשעבר רבה של בורגוס. הוא היה בקי גדול בתורה, בתלמוד ובספרי הרבנים. הוא החליף שאלות ותשובות עם הריב”ט, והוא שאמר עליו בשו”ת שלו סי’ קצב: “חכם עדיף מנביא במלחמתה של תורה כארי יתנשא וכלביא המעולה דון שלמה הלוי נר”ו. שלמה הלוי – בעודו יהודי היה מקפיד בקיום מצוות, אך בשנת קנ”א, בהיותו בן 40, המיר את דתו ושינה את שמו לפאולוס סלומון או די סנטה-מריה בשל עיסוקיו בפילוסופיה ובתאולוגיה נוצרית. הוא השפיע על בני משפחתו להתנצר, וגם על תלמידו יהושע הלורקי – והוא הפך לגדול צוררי ישראל. יהושע הלורקי יזם את הוויכוח הדתי הגדול בטורטוסה ב-1412, שבעקבותיו החל השמד ההמוני מרצון.

40. ראו: אבן וירגה, תרט”ו, עמ’ 129: “רבים קידשו את ה’, בתוכם בני יחידי, חתן שה תמים העליתיו לעולה, אצדיק עלי הדיו... ומהם רבים ששחטו עצמם ומהם הפילו עצמם מהמגדל... וקצתם יצאו משם וקדשו את ה’ ברחוב.”

41. ראו: בן סעדון, תשס”ג, עמ’ 121-124.

בקדושתא מתוארת האימה מחילות הנוצרים המאיימים על היהודים להמיר דתם, הפולמוס עם הנצרות ובקשת הדובר שה' יציל אותו מידה, יגאל את בניו שנשארו נאמנים לו ויפרע מהנוצרים. נראה כי המילים הזהות החותמות את הסימנות המקראיות בפיוטים השונים בקדושתא זו מביעות את רעיון הקדושתא כפי שהוא מוצג בכתובת שבראשה – 'על חילות הנוצרים'. מילות החתימה בסימנות המקראיות בקדושתא הן: ב'מגן' – שש פעמים 'עשו'; ב'מחיה' – שש פעמים 'אדום'; ב'משלש' – חמש פעמים 'תימן', וב'סילוק' – בשש המחרוזות הראשונות שש פעמים 'שעיר' ובחמש האחרונות חמש פעמים 'עקב'. הרשב"ץ השתמש בארבעה כינויים שהם שמות נרדפים לנצרות – והם חוזרים ומהדהדים עשרות פעמים בקדושתא, ממחישים את איומם על היהודים. ואולם הוא מסיים את הסילוק בשם 'עקב', שהוא כינוי לעם ישראל, ובכך מביע את ביטחונו בניצחון ישראל על הנצרות.⁴²

מרבית הסימנות המקראיות של סטרופות ה'מגן', ה'מחיה' וה'משלש', המובאות כשרשרת פסוקים אחרי הסטרופות, הן פסוקים העוסקים בנקמה באדום על פי הנביאים. השיבוץ הרב של פסוקים אלו בקדושתא מעיד על המצוקה הרבה שהיו שרויים בה בני דור פרעות קנ"א, שהצמיחה רצון עז לנקמה בנוצרים – שבקדושתא זו מכונים עשין, אדום, שעיר ותימן. נמצא הדובר מבקש מה' שייקום באויביו על סמך הבטחותיו לעם באמצעות דברי נביאיו.

הקדושתא של הרשב"ץ מגבשת הן מצד המילים הזהות החותמות את הסימנות המקראיות בכל הפיוטים ומתקשרות ביניהן מבחינה רעיונית, הן מצד אקרוסטיכון החתימה החוזר בכל ארבעת הפיוטים: ב'מגן' – 'שמעון' וב'מחיה' שם אביו – 'בר צמח חזק';⁴³ ב'משלש' – 'שמעון', וב'סילוק' – 'אני שמעון חזק', הן מצד השרשור הנוצר בין הסימנות המקראיות החותמת כל מחרוזת אחרונה ב'מגן', ב'מחיה' וב'משלש' ובין שרשרת הפסוקים הבאה לאחר סטרופת החיתום, משום ששרשרת הפסוקים כתובה בסדר הפוך להופעתם במחרוזות ה'מגן', ה'מחיה' וה'משלש'.⁴⁴

42. "קדוש על שלושה פשעי אדום באל כחשו / יקום לכלא הפשע ופושעים נשמדו יחדיו וחתו ובושו / והוא באחד קדושתו ישלשו / והקדשו את קדוש יעקב".

43. בזה הוא הלך בדרכו של רמב"ע בקדושתא שתחילתה 'אז חוזה ראה בנבואתו', הנמצאת בכ"י גינצבורג 197. בקדושתא זו רמב"ע חותם ב'מגן' וב'מחיה' את שמו ואת שם אביו.

44. כך לדוגמה המחרוזת החותמת את ה'מגן': "[] עֲלִיּוֹן / לְהוֹנִי [שִׁי]ע מְשׁוּפָּט נִפְשׁוֹ יַעֲמַד לִימִין אֶבְיֹן יִלְבִּישׁ [מוֹ]שִׁיעִים צְדָקָה כְּשִׁרְיֹן / בְּהֵר צִיּוֹן לְשִׁפְט אֶת הָרַעְשׁוֹ". הסימנות המקראיות במחרוזת זו משורשרת לפסוק הראשון בשרשרת הפסוקים: "כְּכָתוּב וְעָלוּ מוֹשִׁיעִים בְּהֵר צִיּוֹן לְשִׁפְט אֶת הָרַעְשׁוֹ וְהִיָּתָה לְהַמְלֹכָה" (עובדיה א, כא), "וְנֶאֱמַר כִּי יַעֲמַד לִימִין אֶבְיֹן לְהוֹשִׁיעַ מְשׁוּפָּט נִפְשׁוֹ" (תהלים קט, לא).

פיוטי הקדושתא

1. מגן – שופך שיחי

שׁוֹפֵךְ שִׁיחֵי נוֹשֵׂא אֵימִים אֶפְוֵה / אֶעֱטֹף כְּעֵנִי אוֹלֵי אֶמְצֵא חֲנִינָה
אֶזְנֶיךָ מְשׁוּבוֹת לְקוֹל תַּחֲנוּנֵי תְהִינָה / הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשׂוּ.

מִרְעִיד עֲמֻדָּתִי מִרְגָּשֶׁת גּוֹי מִחֲרִיד / הוֹמָה כִּינֹה בְשִׁיחֵי אֶרֶיד
מִגְבִּיָּה כְּנֶשֶׁר אוֹתוֹ לְשֵׂאוֹל תוֹרִיד / וְלֹא יִהְיֶה שְׂרִיד לְבֵית עֵשׂוּ.

5 עֲזָרִי מֵעַם [ה'] וְשֹׁמֵר מִלְּכָד רְגְלִי / עַל כֵּן אוֹחִיל לוֹ כִּי הוּא ת[..לִי]
[...][ת באוֹיְבֵי אֵל יַחֲרֵשׁ וְאֵל יִשְׁקֹט אֵלֵי / כְּאֶשֶׁר עֵשׂוּ לִי בְּנֵי עֵשׂוּ.

[וְאֵת]ה אֵלֵי אֵל תִּרְחַק וּמִפְלֹט לִי הַחַיִּישׁ / זְכוֹר חֲרַפְתְּךָ מִנִּי נִבֵּל מִחֲפִיר וּמִ[בִּישׁ]
[...][ד עֲלִיו אֶכְזָרִי רְגְלִיו לְנַחֵשׁ[כ]וֹ יִגִּישׁ / לְמַעַן יִכְרַת אִישׁ מִהָרַע עֵשׂוּ.

5 [מלכד] מלכי א. אוחיל] אנחיל א. 6 [יחרש] ילחש א. 8 [ד [עומד] א.

ביאור: 1 שופך שיחי: מתפלל. נושא... אפונה: על פי תה' פח, טז: "נשאתי אמיך אפונה". הדובר מתואר כנושא פחדים. אפונה: פירש ראב"ע: "ומילת אפונה מגזרת פן כמו אעלה מגזרת על... וטעם אגורה ואפחד". אעטוף כעני: על פי תה' קב, א: "תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפך שיחו". 2 אזניך... תהינה: על פי תה' קל, ב. הצילני... עשו: בר' לב, יא. הדובר משתמש בתפילת יעקב ומכוון לעשיו בן דורו, המיוצג במגן זה כחילות אדום העולים על יהודי ספרד. כאן מתבקש המשך הפסוק המבטא את הפחד הממשי מכיליון: "הצילני נא מיד אחי מיד עשו כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני אם על בנים". 3 מרעיד... מחריד: חושש מהתקבצות חילות הנוצרים סביבו. מרגשת גוי: על פי תה' ב, א: "למה רגשו גוים". רגשת: התקבצות. הומה... אריד: על פי תה' נה, ג: "אריד בשיתי ואהימה". אריד: איילל, כפירוש רד"ק. הומה כיונה: הרשב"ץ מדמה את תפילתו לקב"ה כקול המיית היונה. 4 מגביה... תוריד: בקשת הדובר מה' על חורבן אדום מתבססת על נבואת עו' א, ד: "אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנה משם אורידך נאם ה'". נשר: סמל לנצרות. ולא... עשו: הדובר מוסיף ומבקש מהאל שיממש את נבואת עובדיה בפסוק יח להשמדת אדום. 5 עזרי... [ה]: תה' קכא, ב. [ה]: השלמה על פי הפסוק. ושמר... רגלי: על פי מש' ג, כו: "שמר רגלך מלקד". על... לו: איכה ג, כד. [ל]: לי השלמה על פי החרוז. 6 אל... אלי: על פי תה' פג, ב. כאשר... עשו: על פי דב' ב, כב: "כאשר עשה לבני עשו". 7 [וְאֵת]ה... תרחק: על פי תה' כב, כ: "וְאֵתְהָ ה' אֵל תִּרְחַק". [וְאֵת]ה: השלמה על פי הפסוק והאקרוסטיכון. מפלט... החיש: על פי תה' כה, ט. זכור... נבל: תה' עד, כב. 8 למען... עשו: עו' א, ט.

10 [ג.] [מטוב חזקו ויאמץ לבבכם / אולף אתכם קוממיות ואשבר [עלכם] [...] תרחיבו מ] ת הלכם / בגבול אחיכם בני עשו.

[...] עליון / להו[שני]ע משופט נפשו יעמד לימין אביון
ילבש [..] שיעים צדקה כשריון / בהר ציון לשפט את הר עשו.

9 [ג.] [ונח] א עלכם] אשבורכם א. 10 בגבול אחיכם בני עשו] בגבורה חו[צ]ים בעשו א.

9 [ג.] א: השלמת הנו"ן לפי האקרוסטיכון. **אולף ... עולכם**: על פי ו' כו, יג: "ואשבר מטות עלכם, ואולף אתכם קוממיות". **קוממיות**: בקומה זקופה. [עלכם]: השלמה על פי הפסוק. ההשלמה [אשבורכם] = לפי מקור א אינה נכונה לא מבחינת המשמעות החיובית של הגאולה ולא מבחינת הפסוק המשובץ. 10 **בגבול ... עשו**: דב' ב, ד. 11 **עליון**: כינוי לקב"ה. **להושיע ... אביון**: על פי תה' קט, לא: "יעמד לימין אביון להושיע מטפטי נפשו". **אביון**: כינוי לעם ישראל. **שופט נפשו**: כינוי לנוצרי. 12 **ילבש ... כשריון**: תיאור הקב"ה על פי יש' נט, יז. **בהר ... עשו**: עו' א, כא.

"ועלו מושעים בהר ציון לשפט את הר עשו, והיתה לה המלוכה" (עו' א, כא).
ונאמר < "כי יעמד לימין אביון להושיע מטפטי נפשו" (תה' קט, לא).
ונאמר < "והיה אדם ירשה והיה ירשה שעיר אביו, וישראל עשה חיל" (במ' כד, יח).
ונאמר < "וחתו גבוריך תימן למען יכרת איש מהר עשו מקטל" (עו' א, ט).
ונאמר < "עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ" (תה' קכא, ב).
ונאמר < "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום, ולא יהיה שריד לבית עשו כי ה' דבר" (עו' א, יח).
ונאמר < "אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנף משם אורידך נאם ה'" (עו' א, ד).
ונאמר < ה' שמעה בקולי, תהינה אזניך קשובות לקול תחנוני" (תה' קל, ב).
ונאמר < "הצילני נא מיד אחי מיד עשו כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני אים על בנים" (בר' לב, יא).

2. כְּרוּג

בְּנִים לֵה' קוֹרְאִים בְּמִכְאוּבֵיהֶם / יוֹתִיר לָהֶם שְׁרִיד כְּמַעַט יִכְנִיעַ אוֹיְבֵיהֶם
יְרוּמִם קְרוֹנוֹתָם אָף מִן קָמִיָּהֶם / ה' צְבָאוֹת יִגַּן עֲלֵיהֶם.

ביאור: 1 **בנים**: מילה זו היא שרשור לפסוק האחרון בשרשרת הפסוקים שלעיל. **בנים לה'**: כינוי לבני ישראל על פי דב' יד, א. **יותיר שריד**: על פי יש' א, ט: "לולי ה' צבאות, הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו". **כמעט אויביהם**: על פי תה' פא, טו: "כמעט אויביהם אכניע". 2 **קרנותם**: חוזקם, ממשלתם. **קמיהם**: שונאיהם. ה'... עליהם: זכ' ט, טו. המילה 'יגן' מקשרת לברכה הראשונה בעמידה שחתימתה: 'מגן אברהם'.

3. מַחִיָּה

בְּצָרָה קָרָאתִי מִיַּחַל לְאֲבִי כְּלוּ עֵינַי / תִּלְצַנִּי וְאֶכְבְּדְךָ [נ...נ]
צָרִי אֶל תִּשְׁכַּח קוֹל צוֹרְרֵי שׁוֹטְנֵי / זְכוֹר ה' [לְבָנֵי אָדוֹם]

רַבַּת צָרוּחַי [ת[...א]י בְּעֶבְרָה / [..] עוֹד יָדָם [נ...רָה]
צוּעָה בְּרַב כּוֹחַ גַּת יִדְרֶךְ וּפְאָרָה / כִּי [[זָב]ח לֵה' בְּ[בְצָרָה וְטַבַּח גְּדוֹל בְּאֶרֶץ
אָדוֹם].

5 צְבָאוֹת הַרְבִּית בְּמַחְשְׁבוֹת אוֹנֶךָ / אֶת כָּלֶם יִשְׂא רַח[ח] [..]אוֹת וְאֵי[נָה]
גְּלָה עַל חַטָּאתֶיךָ וְנִרְאָה קְלוּנֶךָ / פִּקְד עוֹנֶךָ בַּת אָדוֹם.

מִגֵּן בְּעֵדֵי הָיָה לִי לְצוֹר מְעוֹן וְחוֹמָה / הָיָה זְרוּעֵנוּ לְבִקְרִים וְלֵאִין אוֹנִים תִּרְבֶּה עֲצָמָה
בְּרֵאשׁ גּוֹלִים הִגְלָה לְכָל[ו]תָם וְיָמָה / גְּלוֹת שְׁלִימָה לְהַסְגִּיר לְאָדוֹם.

4 צוּעָה [צוּעָה א גת] גם א. 7 וחומה] כחומה א. 8 לאדום] אדום א

ביאור: 1 **בצרה... ואכבדך**: על פי תהלים ג, טו: "וּקְרָאתִי בְיָוִם צָרָה אֶחְלָצְךָ וּתְכַבְּדֵנִי". **מייחל... עיני**: על פי תה' סט, ד: "כְּלוּ עֵינַי מִיַּחַל לְאֵלֹהֵי". **אבי**: כינוי לקב"ה. [נ...נ]: השלמה על פי החרוז 2. **זכור... אדום**: תה' קלו, ז [לְבָנֵי אָדוֹם]: השלמה על פי הפסוק. ביאור: 3 **רבת צרוחי**: תה' קכט, א-ב. 4 **צועה... כוחו**: יש' סג, א. **צועה**: מניע ומטלטל. **גת... ופורה**: על פי יש' סג, ב-ג: "מִדְּזַע אָדָם לְלִבוֹשֶׁךָ וּבְגָדֶיךָ כִּדְרֶךְ בְּגַת, פְּנֵיךָ דִּרְכָתִי לְבָדִי". **פורה**: היא הגת שמפוררים בה את הענבים בעת הדריכה. פסוקים אלו עוסקים בנקמת ה' באדום. [כ] [זָב]ח [בצרה וטבח גדול בארץ אדום]: השלמה על פי הפסוק מיש' לד, ו, המשובץ בשרשרת הפסוקים שלאחר המחיה. 5 **צבאות**: הכוונה לחילות הנוצרים. 6 **גילה... אדום**: על פי איכה ד, כב: "תָּם עוֹנֶךָ בַּת צִיּוֹן לֹא יוֹסִיף לְהִגְלוֹתְךָ, פִּקְד עוֹנֶךָ בַּת אָדוֹם גְּלָה עַל חַטָּאתֶיךָ". 7 **היה... מעונו**: תה' עא, ג. **היה... לבקרים**: על פי יש' לג, ב: "הָיָה זְרָעִם לְבִקְרִים, אָף יִשְׁוּעָתְנוּ בַּעַת צָרָה". ופירש מצודת דוד: "בכל יום היה לחוזק למקוים לך". 8 **גלות... לאדום**: עמ' א, נ.

חֲצִיּוֹ אֶמְחֶךָ וְאֶשְׁכִּיר מְדָם אוֹיְבֵיךָ / כִּי קָנַאתִי לְצִיּוֹן וְדָמָה לֹא נְקִיתִי
 אֶ[ר]יָק חֲרָבִי נוֹקְמֶת נֶקֶם בְּרִיתִי / וְנִתְתִי אֶת נְקֻמָּתִי בְּאָדָם. 10

חִילִים תִּגְבֵּר בָּם אֶקְדֹּשׁ וְנִכְבְּדִתִּי / וְעַמִּי אֲשַׁלַּח בָּם בְּאֶף אֲדוּשׁ וְצַעַדְתִּי
 קִצְיִינָךְ נִדְדוּ כָּל מְתָנִים לָהֶם הֶעֱמַדְתִּי / וְהֶאֱבַדְתִּי חֲכָמִים מֵאָדָם.

9 חֲצִיּוֹ... מָדָם: על פי דב' לב, מב: "אֶשְׁכִּיר חֲצִי מְדָם וְחֲרָבִי תֹאכַל בְּשָׂרִי". ואשכיר: מלשון שיכרונו. ודמה... נקיתי:
 על פי ויאל ד, כא: "וְנִקִּיתִי דָמָם לֹא נְקִיתִי וְה' שָׁכַן בְּצִיּוֹן. דָּם יִשְׂרָאֵל לֹא יִסְלַח, כִּי ה' יִקּוּם בְּאָדָם נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ.
 10 א[ר]יָק: לשון 'אשלוף'. ראו שמ' טו, ט. חרב... בריתי: על פי ו' כו, כה: "וְהִבַּאתִי עֲלֵיכֶם חֲרָב נְקֻמַּת נֶקֶם בְּרִיתִי".
 ונתתי... באדום: יח' כה, יד. 11 חילים תגבר: קה' י, י. אקדש ונכבדתי: על פי יח' כח, כב. ה' יתגדל ויכבוד בשל
 נקמתו בחילות אדום. זעמי... וצעדתי: על פי חב' ג, יב: 'בועם תצעד ארץ באף תדוש גויים'. אדוש: ארמוס. 12 קציניך
 נדדו: יש' כב, ג. קציניך: כינוי לראשי חילות הנוצרים. כל... העמדתי: יח' כט, ז. מתנים: אומץ. ראו: מש' לא, יז: 'חגרה
 בעז מתניה', לשון כוח ואון. העמדתי: המעדתי. זה הפירוש השני ברד"ק לפסוק הנ"ל, והוא מתאר את מפלת צבא
 אדום. והאבדתי... מאדום: עו' א, ח.

ככתוב: "הֲלוֹא בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם ה' וְהֶאֱבַדְתִּי חֲכָמִים מֵאָדָם וְתִבְנֶה מְהֵרָה עֵשׂוֹ"
 (עו' א, ח).
 ונאמר: "וְנִתְתִי אֶת נְקֻמָּתִי בְּאָדָם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ בְּאָדָם כְּאִפִּי וְכַחֲמָתִי,
 וְיִדְעוּ אֶת נְקֻמָּתִי נָאֵם ה' אֱלֹהִים" (יח' כה, יד).
 ונאמר: "ה' חֲנַנּוּ לָךְ קַיִנוֹ, הִיָּה זֶרְעֶם לְבְּקָרִים אֶף יִשׁוּעָתְנוּ בָּעֵת צָרָה" (יש' לג, ב).
 ונאמר: "תָּם עֲוֹנֶךָ בַּת צִיּוֹן לֹא יוֹסִיף לְהִגְלוֹתְךָ, פֶּקֶד עֲוֹנֶךָ בַּת אָדָם גְּלָה עַל
 חַטָּאתֶיךָ" (איכה ד, כב).
 ונאמר: "חֲרָב לֵה' מְלֵאָה דָם הַדְּשָׁנָה מִחֶלֶב מְדָם כְּרִים וְעִתּוּדִים מִחֶלֶב כְּלִיּוֹת
 אֵילִים, כִּי זָבַח לֵה' בְּבַצְרָה וְטָבַח גְּדוֹל בְּאֶרֶץ אָדָם" (יש' לד, ו).
 ונאמר: "זָכַר ה' לִבְנֵי אָדָם אֶת יוֹם יְרוּשָׁלַם, הָאֶמְרִים עָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוּד בָּהּ"
 (תה' קלו, ז).
 ונ[א]מ': "וְקָרָאתִי בַיּוֹם צָרָה, אֶחְלָצְךָ וְתִכְבְּדִנִי" (תה' ג, טו)

4. כְּרוּג'

[...]עֲצָמוֹת ר[קו]ב / וְקוֹרָא לֹו שֵׁם חֲדָ[ש] אֲשֶׁ[ר] פִּי ה' יִקְבֹּ
[] פְּתָאוּם נו[] אֲקַבְ / וְתַחֲי רֹחַ יַעֲקֹב.

ביאור: 1 ר[קו]ב: השלמה על פי החרוז. **וקורא**... **יקוב**: על פי יש' סב, ב: "וְקָרָא לָהּ שֵׁם חֲדָשׁ, אֲשֶׁר פִּי ה'
יִקְבֹּנוּ". חֲדָ[ש] אֲשֶׁ[ר]: השלמה על פי הפסוק. **יקוב**: יפרש. 2 **ותחי**... **יעקב**: בר' מה, כז. קישור לברכה השנייה
בעמידה, שחתימתה 'מחיה המתים'.

5. מַשְׁלֵשׁ

שׁוֹמְרִים הִבְלִי שְׂוָא בְּשִׁמְיָם פִּיהֶם שְׁתוּ / יִגְעוּ בְּדִי רִיק מִבְּקָר לְעֶרְבֵי[תו]
יְבוֹשׁוּ מִמְּבֹטָם אֲרָחוֹת דְּרָכִים יִלְפְּתוּ / וְח[תו] גְּבוּרֵי תִימָן.

מְשִׁסָּה יְהִי וְאִין אֹמְרֵי הֶשֶׁב / כְּפָמוּ יָם בְּרֹחוֹ נִשְׁפֹּ ב[...]. וְנִשְׁבֹּ
מְלָךְ עַל כְּסֵא דִין לְהִקְיָם עֲצָתוֹ יִשְׁבֹּ / וּמַחְשְׁבוֹתָיו אֲשֶׁר חֶשֶׁב אֶל [ינ]שְׁבֵי תִימָן.

5 עֲזָרָה בְּצָרוֹת אֶל יְתָן קַרְסְלֵי לְמַעַד / יִרְחִיב תַּחְתָּנִי צַעְדִי לְצַעַד
וְאֵת שְׂדַד מַה תַּעֲשִׂי? אִי הֶבֶל לְבָרָה יִסְעוּד / הַאִין עוֹד חֲכָמָה בְּתִימָן?

וְיִצְאָ כְּגִבּוֹר ה' לֹוּבֵשׁ בְּגָדֵי נְקָמָה / לְפָקֵד עַל אָדָם וְהִמָּם מְהוּמָה
מִן שְׁמִיָם נִלְחָמוּ עִמּוֹ בְּעֵזָא מִלְחָמָה / עָשׂ כְּסִיל וְכִימָה וְחֲדָרֵי תִימָן.

1 לערב[תו] לערב וחחו א. 2 וח[תו] חסר א [ינ]שבי שבי א. 6 אי הבל לברך] איתכלל בר כהן א.

ביאור: 1 **שומרים**... **שוא**: תה' לו, ז. כינוי לנוצרים שתורתם הבל ושוא. **בשמים**... **שתו**: על פי תה' עג, ט. **שתו**: שמו.
הנוצרים שמו פיהם לדבר בה'. **יגעו**... **ריק**: על פי יר' נא, נח. **בדי ריק**: בהרבה ריק. לערב[תו]: השלמה על פי החרוז.
2 **ארחות**... **ילפתו**: על פי איוב נ, יח: 'ילפתו ארחות דרכם יעלו בתוהו ויאבדו'. **ילפתו**: יתעוותו. **וח[תו]**... **תימן**: עו' ט.
וח[תו]: נשברו, השלמה על פי הפסוק. **תימן**: מבני אליפז בן עשו. כינוי לאדם ששוכנת בדרומה של ארץ ישראל.
כאן הכוונה למפלת גיבורי חילות הנוצרים. 3 **משיסה**... **השב**: יש' מב, כב. הדובר מבקש שחילות אדם יהיו למשיסה,
למרמס ולא ישובו. **כסמו**... **נשף**: על פי שמ' טו, י. 4 **עצתו**... **תימן**: על פי יר' מט, כ: 'ומחשבותיו אשר חשב אל יושבי
תימן אם לא יסתפום צעירי הצאן אם לא ישים עליהם נויהם'. [ינ]שבי: השלמה על פי הפסוק. 5 **עזרא בצרות**: כינוי
לקב"ה על פי תה' מו, ב. **ירחיב**... **צעדי**: על פי שמ"ב כב, לו. כשהצעדים רחבים – קשה למעוד. 6 **ואת**... **תעשי**:
יר' ד, ל. ופירש רד"ק: "מה תעשי כשיבוא לך השוד והשבר. כלומר במה תנציל?". שאלה זו הדובר מפנה לחילות
אדם שיובסו. **יסעוד**: ימצא מסעד, תמיכה. **האין**... **בתימן**: יר' מט, ז. 7 **ויצא**... **ה'**: על פי יש' מב, יג. **לובש**... **נקמה**:
על פי יש' נט, יז. **לפקוד**: לזכור עוונה, להעניש. **והמם מהומה**: דב' ז, כג. 8 **מן**... **תימן**: רמז לנאמר בשופ' ה, כ: "מן

נגיד לציין אביא ביתי גבים יספן / בית עובד אדם אברו ובסכה אצפן
10 בני מרחוק נשוכי נחש ושפיפון / אמר לצפון תני ולתימן.

שמים נלחמו הפוכים. "עש... תימן: איוב ט, ט. רלב"ג מפרש: "עש כסיל וכמה. הם צורות בגלגלי הכוכבים הקימים וחדרי תימן הם הצורות הדרומיות". 9 **ביתי... יספן:** על פי מל"א ו, ט. תיאור בניית בית המקדש. **גבים:** שתי תקרות. **בית... אדום:** היה משבט לוי כפירוש רש"י בשמ"ב ו, י. 10 **בני... ולתימן:** על פי יש' מג, ו: "אמר לצפון תני ולתימן אל תכלאי, הביאי בני מרחוק". **תני:** השיבי בני ישראל מהגולה.

ככתוב: "אמר לצפון תני ולתימן אל תכלאי, הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ" (יש' מג, ו).
ונאמר < "וילבש צדקה כשטרין וכובע ישועה בראשו, וילבש בגדי נקם תלבשת ויעט כמעיל קנאה" (יש' נט, יז).
[ונא] מ' לאדום כה אמר ה' צבאות האין עוד חכמה בתימן, אבדה עצה מבנים [נסרחה] חכמתם" (יר' מט, ז).
ונאמר < "לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ אל אדום [ומחשבותיו] אשר חשב אל ישבי תימן, אם לוא יסחבום צעירי הצאן [אם לא ישים עליהם נוהם]" (יר' מט, כ).
ונאמר < "וחתו גבוריך תימן למען יכרת [איש] מהר עשו [מקטל]" (עו' א, ט).
"קדוש יושב תהלות ישראל" (תה' כב, ד).

6. סילוק

וּבְכֵן וּלְךָ תַעֲלֶה קְדוּשָׁה כִּי אַתָּה אֱלֹהֵינוּ

אֲזַכְּרֶךָ אָב לְבָנִים / [מֵאַרְץ] יִרְדָּן וְחַרְמוֹנִים

בְּצַעֲדָךָ צַח וְאַדְמוֹן / בִּישִׁימוֹן

אֲשֶׁר עַיִן בְּעַיִן לְהַמוֹנֵי / נִרְאָה אַתָּה ה' / בְּצִיאַתְךָ מִשְׁעִיר.

5 [נִפְ]שֵׁי עֵז / תַעֲזוּז בְּמַעֲזָ

יְשׁוּעוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעַ / לְאוֹר בְּאוֹר נִגְהַ וְקָרַן מֵהַר פְּאָרָן הוֹפִיעַ

וּבְסוֹד קְדוּשִׁים רַבָּה / מְסִינֵי בָּא / וְזָרַח מִשְׁעִיר.

יְדֵי לְכָל אוֹיְבֵי תִמְצָא / עַד כָּלָה וְנִחַרְצָה

בְּעֵז אֲדִיר בְּמָרוֹם / רוֹם תָּרוֹם בְּה' לִי אָמַר יָם וְיָדָרוֹם

10 יִרְשָׁה / וְהָיָה יִרְשָׁה / שְׁעִיר.

שְׁפָכּוּ עִמָּה כְּאֵין אֲשׁוּרֵי / חֲטָאֵי הַרִים קָרַן צָרִי

וְנִפְשֵׁי לְקֶאֱת מְדַבֵּר תְּדַמָּה / עָלֵי תִשְׁתַּוְּחַח וְתִהְיֶה

כִּי תִרְאָה כִּי אֲזַלְתָּ יָד עִיר תִּהְלֵת וַיִּדְלַל יִשְׂרָאֵל / וַיִּגְדַּל מְגִדִּיאֵל

11 כאין] באין א. 13 תהלת] תהל א.

ביאור: 2 אזכר... וחורמונים: על פי תה' מב, ז. [מארץ]: השלמה על פי הפסוק. 3 בצעדר בשימון: על פי תה' סח, ח: א-להים בצאתך לפני עמך, בצעדר בשימון סלה. צח ואדמון: על פי שה' ש ה, 4. אשר... אתה: במ' יד, יז: "אתה ה' בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה'..." שעיר: שופ' ה, ד. 5 [נפ]שי: השלמה על פי האקרוסטיכון. 6 אלה... מושיע: יש' מה, טו. וקרן... הופיע: על פי דב' לג, ב: "וַיִּזְרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פְּאָרָן". וקרן: זורח. 7 ובסוד... רבה: תה' פט, ח. מסיני... משעיר: דב' לג, ב. 8 כלה ונחרצה: כיליון גמור, על פי יש' י, כג. דל' ט, כז. 9 אדיר במרום: כינוי לקב"ה, על פי תה' צג, ד. ים... ירשה: דב' לג, כג. 10 והיה... שעיר: במ' כד, יח: "וְהָיָה אֲדוֹם יִרְשָׁה וְהָיָה יִרְשָׁה שְׁעִיר אֲיִבּוֹ, וַיִּשְׂרָאֵל עֵשָׂה חֵיל". נבואת בלעם שלפיה עם ישראל יירש את אדום ויעשה חיל. 11 שפכו... אשורי: על פי תה' עג, ב. אשורי: רגלי. הדובר מתוודה על חטאיו; רגליו נטו מדרך ה'. חטאי... צרי: הדובר מודע לחטאו שרומם את ממשלת אויביו. הרים... צרי: על פי איכה ב, ז. 12 קאת: דורס לילה המקיא יום יום את שרידי האוכל שאינם ניתנים לעיסוק, מובא תמיד לצד דורסי לילה אחרים. ראו תה' קב, ז. על... תשתוחח: תה' מב, ז: "עָלֵי נִפְשֵׁי תִשְׁתַּוְּחַח עַל כֵּן אֲזַכְּרֶךָ מֵאַרְץ יִרְדָּן וְחַרְמוֹנִים". זה החלק הראשון של הפסוק המשובץ במחזורות הראשונה. תשתוחח ותהמה: על פי תה' מב, ו. 1. תהמה: תיילל. 13 עיר תהלת: על פי יר' מט, כה. וידל... ויגדל: צימוד נוסף אות המדגיש את דלות ישראל לעומת גדלות מגדיאל. מגדיאל: כינוי לאדום, על פי בר' לו, מג: "אֶלֶף מְגִדִּיאֵל... אֵלֶּה אֱלוֹפֵי אֲדוֹם".

- 15 **וְאֶלֹפִיּוֹ וְשׂוֹיָאִם עָלָה וְהוֹרֵם / בְּהֶרְרָם / שְׁעִיר.**
מְשֹׁחִית לְחַבֵּל / אָוֹן יְחַבֵּל
 הוּי אֹמֵר לָאָב: / מַה תִּלְדַּד בֵּן לֹא תִכֶּם יְחִיל יִכְאָב
 אָדָם וְלֹא אֵל בְּיַד מְחַלְלוֹ / יַחְטֵא לְאִישׁ וּפְלִלוֹ
 גַּם שְׁנִיָּהִם אֶחָד עֲשֵׂה וְשִׁאָר רֹחַ לוֹ / וַיִּצְאוּ שְׁלֹשָׁתָם א[ד]ם לְפַעֲלוֹ
 זֹאת פְּעֻלַּת שׁוֹטְנֵי זְעוּמֵי אֵל [...]ה[...] לָהּ אֱלֹהֵי בְנֵי שְׁעִיר.
- 20 **עֲצָמוֹ חֲטָאֲתֵיהֶם לְדַבֵּר אֵל [...] עֲקָשׁ / וְמָה הָאֶחָד מְבַקֵּשׁ**
זָרַע אֱלֹהִים גְּבוּהָ מֵעַל גְּבוּהָ [...] וְאִתָּהּ הָאֵל
בְּעַת אֶפְרָ וְחַרְוִינֶיךָ / שִׁים פְּנִיךָ
אֵל הַר שְׁעִיר / יוֹשְׁבִים בְּשְׁעִיר.

14 **בהררם... שְׁעִיר:** בר' יד, ו. 15 **משחית לחבל:** יש' נד, טז. **לחבל:** לקלקל. **אוון יחבל:** יולד שקר, על פי תה' ז, טו. וכאן תיאור הנצרות כמקלקלת ויולדת שקר – ישו – משיח השקר. 16 **מה... אל:** הדובר מתפלמס עם הנצרות ומכנה את ישו בן לאיחכם, הפוחד וכואב שהוא אדם ואינו אל. **יחיל יכאב:** רומז לדברים ב'מגן אבות' דף ה ע"ב על ישו. הרשב"ץ מצטט את תיאורי ישו מהאוונגליון ועוסק בהם: "זכותב שם, כי בלילה שנמסר בידי היהודים... ויחל להיות מרעיד ומפחד מאוד... וכל אלה דברים לא נאותים שיאמרו על אלוה להיות מרעיד ומפחד ביד אנשים". 17 **מחללו:** יוצרו, יולדו. 19 **יחטא... ופללו:** על פי שמ"א ב, כה: 'אם יחטא איש לאיש ופללו אלוהים'. **פללו:** אשמו. נראה כי הדובר רומז כאן לדרך הולדתו של ישו שהיא בחטא, כפי שהדברים נאמרים על מרים אמו של ישו במגן אבות' שם: "וזאת ארוסה היתה... וכן נזכר בתלמוד פ"א דכתובות, ועל כן לא היה יכול לטעון טענת בתולים. וזה יוסף היה רגיל להתייחד עמה בכל לילה בבואו מבית הוועד, ולילה אחד בא זה פנדריא וחשבה שהוא ארוסה ואנסה ונתעברה ממנו ומכל זה לא נזכר באוונגליון, כי הכחישו שנבעלה לאיש. אבל במקצת ספריהם כתוב כי ישו היה חרש עצים, וזה בן סטדא הוא בן פנדריא והוא ישו הנוצרי". 18 **אחד... לו:** מל' ב, טו. **אחד:** כינוי לאברהם על פי מדרש ילמדנו פרשת לך לך ד"ה לד': "אמר רבי שמעון בן לקיש ולא אחד עשה זה אברהם שהיה יחידי במעשיו והפרישו הקב"ה מעבודה זרה, שנא' 'כי אחד קראתיו' (יש' נא, ב)". **ושאר רוח:** יתרון, מעלה. זו מעלת אברהם, בניגוד לנצרות – הדוגלת בשילוש. **ויצאו שלשתם:** לשיטתם האב האם ורוח הקודש. 19 **שוטני:** שונאיי, כינוי לנוצרים. **זעומי אל:** כינוי לנוצרים. **אלהי... שְׁעִיר:** דה"ב כה, יד. 20 **עצמו:** רבו. **האחד:** כינוי לאברהם על פי יש' נא, ב: "הַבְּיָטוּ אֵל אֲבֹרָהֶם אֲבִיכֶם... כִּי אֶחָד קָרָאתִיו". 21 **גבוה מעל גבוה:** קה' ה, ז. זהו כינויו של הקב"ה על פי מדרש זוטרא פרשה ה. 23 **יושבים בשְׁעִיר:** דב' ב, יד.

25 וְכַל אֲדוֹם כְּלָה סָפוּ תִּמְנוּ [..] [ב] [כ] עַץ עַל [] נִדְמָה [..] וְהָיוּ כְּלֵא [ה] יו / יִשְׂרָאֵל כִּישַׁע ב [..] עֲלֵיהֶם יִחִיו וי [..] יַעֲקֹב.

נְשִׁיבֵר פֶּח מוֹקְשׁו / כְּצַפּוֹר נִמְלָטָה נִפְשׁו / מְכוֹר בְּרָזֶל שְׁבַּנּו [נ] לַח [.] אַךְ יֵצֵא יֵצֵא יַעֲקֹב. חֲבַל עַל עִם חֲכָמִי / וּמְלֵאִים אָמַץ לְאֹמִי, / [ב] עַת מְכַאֵב לֵב דּוֹאֵג הָאֲד [ד] אֹמִי יִגַּל יַעֲקֹב 30

זְרָחָה שְׁמֶשׁ וְנוֹדָד / בְּרֵאוֹתֵי תַחְתָּיו רָדָד / אֵז תְּרָאָה בְּשִׁכּוֹן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בְּדָד עַיִן יַעֲקֹב

קְדוּשׁ עַל שְׁלֵשָׁה פְּשָׁעֵי אֲדוֹם בְּאֵל כְּחֶשׁו / יָקוּם לְכֵלֵא הַפְּשָׁע וּפּוֹשְׁעִים נִשְׁמָדוּ יִחַדּוּ וְחָתּוּ וּבִשׁוּ. וְהוּא בְּאֲחָד קְדָשְׁתּוּ יִשְׁלֵשׁוּ / זָרַע עֲבָדָיו הִקְדִּישׁוּ / אֶת קְדוּשׁ יַעֲקֹב. כְּכַתּוּב וְקָרָא זֶה אֵל זֶה וְאָמַר וכו' 35

24 ספוט תמו [ספוטות א. 27 מוקשו] מנפשי א. 35 ככתוב] רנתו א.

24 וכל... כלה: יח' לה, טו. כאן רומז לנוצרים. 25 והיו... היו: עו' א, טז: "כ' הגוים... והיו כלואה היו". יהיו כלים כאילו מעולם לא היו. 27 נשבר... נפשו: על פי תה' קמד, ז: "נפשונו כצפור נמלטה מפח ויקשים, הפח נשבר ונאנחנו נמלטנו". מכור ברזל: כינוי לגלות על פי דב' ד, כ. 28 אך... יצא: כז, ל – שנתברך יעקב לפני עשיו. 29 חובל עול: יש' י, כז. חובל: נשחת, ניזוק. תיאור השחרור מהשעבוד. עם חכמי: כינוי לעם ישראל, בניגוד לנצרות, שכונתה לעיל 'בן לא חכם'. אמץ: גבר, היה חזק. דואג האדומי הוא שמו של אביר הרועים אשר לשאול על פי שמ"א כא, ח; כב, ט ועוד. בסילוק זה הוא שיבוץ שונה הוראה. הפייסן הופך את השם הפרטי 'דואג' לפועל המתאר מצב: ירא, חרד. האדומי: כינוי לנוצרים. 30 יגל יעקב: תיאור הגאולה לעתיד לבוא כפי שנאמר בתה' יד, ז, ג, ז: "מי יתן... בשבט ה' שבות עמו, יגל יעקב וישקם ישראל". 31 זרחה... נודד: נחום ג, יז. מלשון נדידה. רדד: נכנע, על פי תה' קמד, ב: "הרודד עמי תחתיו". בשכון... יעקב: על פי דב' לג, כח: "וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב". 32 עין יעקב: אבן עזרא פירש: "כל מי שיצא ממעין יעקב". 33 קדוש: כינוי לקב"ה וגם מתקשר לברכת הקדושה. על... אדום: עמוס א, יא. באל כישו: והאמינו באדם. לכלא הפשע: דל' ט, כד. לכלא: לכלות. ופושעים יחדי: תה' לז, לח. פושעים: כינוי לנוצרים. וחתו ובושו: יש' כ, ה. 34 באחד... ישלשו: רומז לדברי התפילה: 'נקדישר... המשלשים לך קדושה', הנאמרת בברכה השלישית שבטעמידה וחתמתה: 'האל הקדוש'. באחד: בניגוד לשילוש. והקדישו... יעקב: יש' כט, כג. 34 וקרא... ואמר: יש' ו, ג. פסוק הנאמר בקדושה

7. ל'אתה חונן'

שומע תפלה ביום צרה יענה / מהרסך יהרס ועוד יבנה
 עז יחל הלא הוא אביך קנה / וככוכבים לעולם במספר ימנה
 נורא הלא מאז עליון נתנה / בכה לא תבכה חנון יחנה.

ביאור: 1 **שומע תפלה**: כינוי לקב"ה על פי תה' סה, ג: "שמע תפלה עדיך כל בשר יבא". **ביום... יענה**: על פי תה' כ, ב. 2 **הלא... קנה**: דב' לב, ו. **וככוכבים... ימנה**: רומז לנאמר בבר' טו, ה: "הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם, ויאמר לו כה יהיה זרעך". 3 **נורא**: כינוי לקב"ה על פי מל"א, יד: "כי מלך גדול אני אמר ה' צבאות ושמי נורא בגוים". **עליון נתנה**: על פי דב' כח, א: "ונתנה ה' א-להיך עליון על כל גווי הארץ". **בכה... יחונן**: על פי נבואת הנחמה ביש' ל, יט. **חנון יחנה**: מילים המקשרות לברכה הרביעית בעמידה: "אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה".

8. ל'השיבנו'

בחננ[תני] בכור גלות ונשאתי אימיה / רחפו כל [ע]צמותי מפני זעמה
 צדקה יצא פגה ויהי כנהר שלומך / מהר תשמיעני [...] מ[...]
 [ח]סדיו הפליא מושיעך ממתקוממך / ושב ה' אלהיך את ש[בוהך].

ביאור: 1 **ונשאתי אימיה**: תהלים פח, טז. **רחפו... זעמה**: יר' כג, ט. 2 **צדקתך... שלומך**: על פי יש' מח, יח: "ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים". 3 **[ח]סדיו**: השלמה על פי האקרוסטיכון והפסוק הבא **חסדיו... ממתקוממך**: על פי תה' יז, ז: "הפלה חסדך מושיע חוסים ממתקוממים בימך". **הפליא**: הגדיל עד מאוד. **ושב... שבותך**: מתקשר לברכה החמישית בעמידה: "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם". באמצעות נבואת הנחמה ביר' ל, יח: "כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקוב". **ש[בוהך]**: השלמה על פי הפסוק והחריזה.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

ש’ אבן וירגא, שבט יהודה , הנובר תרט”ו.	אבן וירגא, תרט”ו
מ’ אורפלי, משומדים בספרד הנוצרית במאות י”ד-ט”ו ויחסם ליהודים וליהדות בספרות ובמעשה , עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשל”ו.	אורפלי, תשל”ו
ש’ אליצור, קדושה ושייר , ירושלים תשמ”ח.	אליצור, תשמ”ח
נ’ אריאלי, משנתו הפילוסופית של שמעון בן צמח דוראן , עבודה לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל”ו.	אריאלי, תשל”ו
א’ בן סעדון, בחינות ספרותיות ביצירתו הפיוטית של רבי שמעון בר צמח דוראן (הרשב”ץ) – מבוא ומהדורה מדעית , עבודה לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס”ג.	בן סעדון, תשס”ג
י’ בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית , תל אביב תשי”ט.	בער, תשי”ט
מ’ גלצר, ‘פבלו דה סנטה מריה – שלמה הלוי ויחסו לגזירות קנ”א’, בתוך: ש’ אלמוג (עורך): שנאת ישראל לדורותיה , ירושלים תש”ם, עמ’ 147-157.	גלצר, תש”ם
מ’ גרליץ, חידושי ופסקי הרשב”ץ למסכת נידה , ירושלים תשכ”ז.	גרליץ, תשכ”ז
ח’ הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית כרך א , מימי קדם ועד מחצית המאה השש עשרה, ירושלים תשכ”ה.	הירשברג, תשכ”ה
ה’ הלפרין, תור הזהב והשמד , ירושלים תשנ”ח.	הלפרין, תשנ”ח
א’ הרשמן, הריב”ש דרך חייו ותקופתו , ירושלים תשל”ז.	הרשמן, תשל”ז
תשובות ר’ שמעון בן צמח , אמסטרדם תצ”ח.	התשב”ץ
מ’ וכסמן, ‘שיטתו של ר’ יוסף אלבו בעיקרי הדת וייחוסה לתורות בני דורו, ר’ חסדאי קרשקש ור’ שמעון בן צמח דוראן’, התקופה ל-לא (1946), עמ’ 712-746.	וכסמן, 1946
מ’ זולאי, ‘מחקרי יניי’, ידעות המכון לחקר השירה העברית ה (תרצ”ו), עמ’ ריג-שצא.	זולאי, תרצ”ו
ש’ חונאס, תולדות הפוסקים , ניו יורק תש”ו, עמ’ 274-277.	חונאס, תש”ו
א’ חזן, תורת השיר בפיוט הספרדי לאור שירת הקודש של ר’ יהודה הלוי , ירושלים תשמ”ו.	חזן, תשמ”ו

- חזן, תשנ"ה א' חזן, **השירה העברית בצפון אפריקה**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 26 ואילך, עמ' 190 ואילך.
- חזן, תש"ס א' חזן, 'תחינות הרשב"ץ לימי שני וחמישי', **מסורת הפיוט** ב (תש"ס), עמ' 1-7.
- יאולוס, 1874 H. Jaulus, *Simon ben Zemach Duran*, MGWJ, XXIII 1874.
- יהלום, תשמ"ד י' יהלום, **פיוטי שמעון בר מגס**, ירושלים תשמ"ד.
- כהן, 2003 ר' כהן, **על חיילות אדום – פיוט ליום הכיפורים – רבי שמעון בר צמח דוראן: מהדורה מדעית על פי כתב היד היחיד ששרד, כולל מבוא**, ירושלים 2003.
- כהן, תשס"ב ר' כהן, **תשב"ץ זהב – סקירת כל כתבי היד של חיבורי ר' שמעון בר צמח דוראן בעולם**, ירושלים תשס"ב, עמ' 1-24.
- מרעלי, תרנ"ו-תרנ"ז י' מרעלי, 'צפנת פענח – פליטת שירי הריב"ש והרשב"ץ זיע"א', **קובץ על יד ז** (תרנ"ו-תרנ"ז), עמ' 1-47.
- סיראט, 1975 ק' סיראט, **הגות פילוסופית בימי הביניים**, ירושלים 1975.
- פגיס, תשל"ו ד' פגיס, **חידוש ומסורת בשירת החול העברית: ספרד ואיטליה**, ירושלים תשל"ו.
- פליישר, תשכ"ט ע' פליישר, 'לחקר תבניות הקבע בפיוטי הקדושתא', **סיני** כה (תשכ"ט), עמ' כא-מז.
- פליישר, תשל"ה ע' פליישר, **שירת הקודש העברית בימי הביניים**, ירושלים תשל"ה.
- צונץ, 1966 L. Zunz, *Literaturgeschichte der Synagogalen Poesie*, Reprint: Hildesheim 1966, P. V.
- קונפורטי, תר"ה ד' קונפורטי, **קורא הדורות**, לבוב תר"ה.
- קלנר, תשנ"ג מ' קלנר, **תורת העיקרים בפילוסופיה היהודית בימי הביניים**, ירושלים תשנ"ג.
- ראב"ע, תשל"ו-תש"ם ר' ראב"ע, **שירי הקודש של אברהם אבן עזרא**, מהדורת י' לוין, א-ב, ירושלים תשל"ו-תש"ם.
- ריבנוביץ, תשמ"ה צ"מ ריבנוביץ, **מחזור פיוטי רבי יני**, ירושלים תשמ"ה-תשמ"ז.
- ריה"ל, תשל"ח-תשמ"ב ריה"ל, **שירי הקודש לרבי יהודה הלוי**, מהדורת ד' ירדן, א-ג, ירושלים תשל"ח-תשמ"ב.
- רשב"ג, תשל"א-תשל"ג שירי הקודש לרבי שלמה אבן גבירול א-ב, מהדורת ד' ירדן, ירושלים תשל"א-תשל"ג.

- שירמן, תשכ"א
ח' שירמן, **השירה העברית בספרד ובפרובאנס** ב, ירושלים –
תל אביב תשכ"א.
- שירמן, תשנ"ז
ח' שירמן, **תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית ובדרום
צרפת** ב, ערך והשלים עזרא פליישר, ירושלים תשנ"ז.

